

ФІНАНСИ

УДК 330.16:336.221.4(477)

DOI: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2021-61-07>

Цитувати як:

Барабаш, Л. В. (2021). Поведінкові аспекти гармонійного розвитку податкової системи України. *Соціальна економіка*, 61, 72-82. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2021-61-07>.

Cite this article:

Barabash, L. (2021). Behavioral aspects of harmonious development of the tax system of Ukraine. *Social Economics*, 61, 72-82. doi: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2021-61-07>.

ПОВЕДІНКОВІ АСПЕКТИ ГАРМОНІЙНОГО РОЗВИТКУ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Леся Віталіївна Барабаш

кандидат економічних наук, доцент

Уманський національний університет садівництва

вул. Інститутська, 1, Умань, 20300, Україна

e-mail: Lesly-z@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-4836-8950

У світі пандемії COVID-19 все більше уваги вітчизняних науковців звертається на нетрадиційні фактори стимулювання розвитку та гармонізації податкової системи, до яких слід віднести і поведінкові аспекти. Саме окреслення останніх в умовах функціонування податкової системи України стало метою статті. При цьому вплив поведінкових чинників оцінювався, виходячи з очікуваних результатів їхньої активізації.

Підкреслено, що саме ігнорування зазначених вище факторів спонукає платників податків до прийняття нераціональних рішень і порушень податкового законодавства, що знаходить вираження в ухиленні від оподаткування чи його уникненні. Однак ці ж самі аспекти можуть стати потенційно ефективними для гармонізації чинної податкової системи.

Для окреслення актуальних наразі поведінкових аспектів впливу на провадження оподаткування в Україні було досліджено наявні результати функціонування податкової системи, виокремлено базові чинники впливу на них й окреслено бажані на перспективу якісні ефекти.

З'ясовано, що наразі податкова система України характеризується превалюванням у структурі доходів Зведеного бюджету України частки непрямих податків над прямими. І хоча на кінець 2020 р. даний показник, у порівнянні з 1992 р., знизився на 3,4%, завищений податковий тягар відчувають усі платники податків. Окрім того, надмірна фіскалізація економіки не сприяє інвестиційним активностям, що могли б покращити економічний клімат країни.

Окреслено коло основних факторів, за умови використання яких можливо скоригувати економічну поведінку платників податків, а також чинників, що безпосередньо впливають на прийняття платником певного рішення, що дало можливість сформулювати перелік активних поведінкових аспектів, актуальних у сучасних умовах для гармонізації податкової системи України. Серед них – перекладання частини фінансових зобов'язань з виконання безпосередніх функцій держави на самих платників, зокрема шляхом прямого спрямування коштів від сплати акцизного податку з пального на ремонт і відновлення доріг, посилення тенденцій справедливості за рахунок активізації оподаткування капіталу та предметів розкоші, встановлення прогресивних ставок податків, надання пільг і преференцій окремим категоріям платників; коригування вподобань платників шляхом рівня оподаткування.

Узагальнено, що за умови зміни державою цілей оподаткування з фіскальних на стимулюючі, у підсумку наслідком має стати нова модель поведінки платників податків.

Ключові слова: податкова система, поведінкові фактори, модель поведінки, ухилення від оподаткування, податковий тягар.

JEL Classification: G02; H21; H26; H61.

BEHAVIORAL ASPECTS OF HARMONIOUS DEVELOPMENT OF THE TAX SYSTEM OF UKRAINE

Lesia Barabash

PhD (Economics), Associate Professor
Uman National University of Horticulture

1, Institutskaya str., Uman, 20300, Ukraine

e-mail: Lesly-z@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-4836-8950

In the light of the COVID-19 pandemic, more and more attention of Ukrainian scientists is drawn to non-traditional factors stimulating the development and harmonization of the tax system, which should include behavioral aspects. The purpose of the article was to outline the latter in the conditions of functioning of the tax system of Ukraine. The influence of behavioral factors was assessed based on the expected results of their activation.

It is noted that ignoring the above factors encourages taxpayers to make irrational decisions and violations of tax legislation, which is expressed in tax evasion or avoidance. However, the same aspects can be potentially effective in harmonizing the current tax system.

To outline the current behavioral aspects of the impact on taxation in Ukraine, the existing results of the tax system were studied, the basic factors influencing them were identified and the desired qualitative effects in the future were outlined.

I claim that currently, the tax system of Ukraine is characterized by the predominance in the structure of revenues of the Consolidated Budget of Ukraine of the share of indirect taxes over direct ones. And although at the end of 2020 this figure, compared to 1992, decreased by 3.4%, the inflated tax burden is felt by all taxpayers. In addition, excessive fiscalization of the economy does not promote investment activities that could improve the country's economic climate.

Outlining the range of main factors that can be used to adjust the economic behavior of taxpayers, as well as factors that directly affect the taxpayer's decision, made it possible to form a list of active behavioral aspects relevant in modern conditions for harmonization of Ukraine's tax system. Among them, there is the transfer of part of the financial obligations to perform direct functions of the state to the payers themselves, in particular by directing funds from the excise tax on fuel for road repairs and rehabilitation, strengthening equity trends by increasing taxation of capital and luxury goods, setting progressive rates taxes, granting benefits and preferences to certain categories of payers; adjusting the preferences of taxpayers through the level of taxation.

Under general condition that the state modifies the tax targets from fiscal to incentive, the result should be a new model of taxpayers' behavior.

Keywords: Tax System, Behavioral Factors, Model of Behavior, Tax Evasion, Tax Burden.

JEL Classification: G02; H21; H26; H61.

Вступ. Сталий розвиток економіки держави залежить від низки складових, що падають під вплив різних об'єктивних і суб'єктивних чинників. Однією з них є податкова система. Саме їй належить роль регулятора всіх підприємницьких процесів й активностей, а також важеля перерозподілу доходів: від національного, в цілому по державі, до індивідуальних, відносно кожного окремого платника податків – фізичної особи, підприємця чи юридичної особи. При цьому неодмінною умовою ефективною податкової системи є її властивість збалансовувати інтереси платників і держави, а також здатність реагувати на зміни економічного й екологічного середовища.

Сучасний світ, у світлі пролонгованої пандемії COVID-19 й економічного спаду, спричиненого нею, прискореними темпами здійснює переоцінку пріоритетів провадження оподаткування та функціонування

податкових систем. І з даної позиції все більшої ваги набувають інтереси й очікування платників, а також непопулярні питання «ручного» керівництва податками відповідно до ситуації, що складається.

Відтак метою даної статті є формування кола актуальних аспектів гармонізації податкової системи з позиції поведінкових фінансів. І для її досягнення необхідним стало вирішення низки логічних завдань: з'ясування умов і результатів функціонування податкової системи в Україні; узагальнення факторів, що впливають на модель економічної поведінки платників податків і на прийняття ними рішень; окреслення бажаних ефектів від гармонізації податкової системи з означенням поведінкових аспектів сприяння цьому.

При цьому об'єктом дослідження є сукупність факторів, зокрема поведінкових, що здійснюють активний вплив на організацію

та функціонування податкової системи України. Предметом дослідження стали соціально-економічні відносини у податковій сфері, зумовлені зміною переваг і моделей поведінки платників податків.

Огляд літератури. Кожна держава, виходячи з умов функціонування економіки, національних особливостей і пріоритетів розвитку, визначає власні вектори подальшого руху у площині провадження оподаткування й організації діяльності вітчизняних податкових систем.

Зокрема, зосереджуючись на актуальних умовах удосконалення податкової системи Молдови та Румунії, Михаела Мунтяну (Рила) та Сільвію Станцію вбачають їх у площині державних заходів, спрямованих на оптимізацію податків, пов'язаних з підприємництвом, зниження функції контролю, реорганізацію митної та фіскальної служби, стимулювання розробки інвестиційних проектів в межах вільних економічних зон та ІТ-парків (Munteanu (Pila) & Stanciu, 2019). Тобто фактично автори пропонують лояльність оподаткування та посилення за рахунок цього довіри до платника.

Кетрін Матъе та Анрі Стердиняк, намагаючись відповісти на питання «Яким має бути оподаткування в ЄС у майбутньому?», концентрують увагу на трьох основних аспектах: перенесення податкового навантаження з праці на екологічні об'єкти; гармонізація та координація податкових систем країн – учасниць ЄС; скорочення кількості податків за рахунок зменшення обсягів державних витрат з бюджетів (Mathieu & Sterdyniak, 2015). Даний погляд передбачає переорієнтацію оподаткування у ресурсозберігаюче русло на умовах раціональної ощадливості у державній сфері одразу на територіях багатьох країн, що в перспективі матиме формування нових традицій податкових систем.

На сторінці Центру податкової політики США висвітлено позицію щодо необхідності проведення в країні комплексної податкової реформи, наслідком якої стали б розширення бази доходів з одночасним зниженням податкових ставок і переорієнтація оподаткування від доходів на споживання (Tax policy center briefing book «How Could We Improve the Federal Tax System?», 2020)¹. Перехід від прямого оподаткування на непряме фактично є посиленням рівня фіскалізації, тільки в даному випадку у прихованій формі. Адже

фактичне зростання наявних доходів спонукає до зростання рівня споживання, яке пропонують оподатковувати вищою мірою.

Аналізуючи податкову реформу Австралії, Мелінда Петерс зауважує, що висока результативність податкової системи можлива лише за умови, що в її основі лежать справедливість, ефективність і простота. При цьому перспективи досягнення означених цілей криються за впровадженням диференційованого оподаткування суб'єктів господарювання та посиленням непрямого оподаткування товарів і послуг (Peters, 2020)². Означені варіанти оптимізації податкової системи в повній мірі відповідають сучасним світовим тенденціям, що проголошують поведінкові аспекти платників базовими в економічних результатах різних рівнів.

І саме на останніх концентруються Б. Ярема й А. Ролько, які визначають перспективними напрямками розвитку податкової системи України «посилення стимулюючої ролі розвитку прямих податків; ... забезпечення стабільності податкового законодавства; ... спрощення процедур адміністрування ... та посилення контролю; ... підвищення ефективності роботи контролюючих органів» (Ярема & Ролько, 2018).

Подібні лейтмотиви знаходимо і в заступника директора Департаменту фінансового законодавства Міністерства юстиції України О. Ференс, яка, висвітлюючи наявні проблеми у податковій системі України, виокремлює такі напрями її оптимізації в контексті податкової реформи: «... формування нового інституційного середовища оподаткування; ... формування відповідального ставлення платників до виконання своїх податкових зобов'язань; ... підвищення фіскальної ефективності податків; ... зменшення масштабів ухилення від сплати податків; ... запровадження інноваційно-інвестиційних преференцій з податку на прибуток підприємств; забезпечення ... рівномірного розподілу податкового тягаря; ... зміна ідеології її функціонування на основі реформування податкової служби» (Ференс, 2007)³. Як бачимо, частина запропонованих практиком напрямів гармонізації податкової системи зосереджені на очікуваних від платників податків поведінкових ефектах, а інші – на організаційно-нормативних умовах їх стимулювання.

Три ключові аспекти взаємооберненого впливу податків на економічну поведінку

¹ What are the major options for comprehensive tax reform? Tax policy center briefing book «How Could We Improve the Federal Tax System?» URL: <https://www.taxpolicycenter.org/briefing-book/what-are-major-options-comprehensive-tax-reform> (дата звернення 11.04.2021).

² Peters M. Rethinking tax reform – It is now or never. Lawyers McCullough Robertson. URL: <https://www.mondaq.com/australia/sales-taxes-vat-gst/975914/rethinking-tax-reform-it-is-now-or-never> (дата звернення 14.04.2021).

³ Ференс О. Реформування податкової системи України. Міністерство юстиції України : офіційна веб-сторінка. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_11350 (дата звернення 12.12.2020).

платників та навпаки виокремлює Martin Feldstein: «По-перше, поведінкова реакція платників податків впливає на дохідні наслідки зміни податкових ставок та податкові правила. По-друге, вплив на економічну ефективність або втрату ваги залежить від платників податків, їх компенсовані поведінкові реакції, тобто на поведінкові ефекти. І, по-третє, поведінка важлива для розуміння короткострокових макроекономічних наслідків зміни податку на сукупний попит та зайнятість» (Feldstein, M., 2008). Таким чином автор підкреслює необхідність врахування поведінкових аспектів не лише у механізмах реалізації податкових систем, а й їх ключове значення для всієї економіки країни.

Досліджуючи психологічні наслідки жорсткого оподаткування на платників, Озгур Емре Коч стверджує, що «оподаткування – це не лише економічне, ... а й психологічне та соціологічне поняття». І одним з ключових факторів ухилення від оподаткування вчений називає факт податкових збитків, підкреслюючи, що податок для платника та держави – абсолютно різні категорії. Адже для платника психологічно це завжди будуть збитки, тож зростання податкових ставок і податкового навантаження завжди провокуватиме ухилення від оподаткування (Ozgur Emre Koc, 2019).

Проводячи дослідження впливу поведінки на оподаткування, вчені зосереджуються на шести ключових напрямках: сприйняття граничних податкових ставок, вплив складності оподаткування на податкове сприйняття, оподаткування та стимули для роботи, податкова значимість, податкова мораль і справедливість, грошова ілюзія. В результаті було зроблено висновок, що платники в більшості випадків неправильно сприймають податки, не бажаючи за їх рахунок втрачати частину заробітної плати (Blaufus, Chirvi, Huber, Maiterth, & Sureth-Sloane, 2020). Тобто саме поведінкові психологічні та соціальні чинники формують правильне уявлення платника про податки, зокрема розуміння високих, помірних і низьких ставок, а відтак сприяють зростанню податкових надходжень до бюджетів.

У дослідженні Джоель Слемрод, спрямованому на пошук оптимальних напрямів удосконалення оподаткування, значну увагу приділено такому аспекту, як прогресивне податкове навантаження, що має реалізуватися шляхом розширення бази та посилення правозастосування, які слід розглядати як альтернативу або доповнення до підвищення податкових ставок для осіб з високими

доходами (Slemrod, 1994). Саме такий крок якнайповніше втілює необхідну концепцію психологічного впливу на платників за рахунок справедливості: з більших доходів податок є вищим, з нижчих – меншим.

Акцентування уваги на поведінкових упередженнях у процесі побудови оптимальної моделі оподаткування здійснюють у своєму науковому доробку Ділан Т. Мур та Джоель Слемрод, зазначаючи: «... такі упередження часто є ендегенними для непроцентних аспектів податкової системи... неправильне сприйняття податкової ставки впливає на оптимальну ширину податкової бази» (Moore & Slemrod, 2021).

Тобто можемо стверджувати, що наразі є визнаним наступний факт: ефективність податкової системи України знаходиться у безпосередній залежності від дії поведінкових передумов – усвідомлення платниками необхідності сплати податків, а відтак – від рівня добровільної й усвідомленої сплати податків і обов'язкових платежів. Підтвердженням означеного є й думка очільника ДПС О. Любченка, який, окреслюючи напрями розвитку податкової системи на найближчу перспективу, зазначив: «Сьогодні ми будемо в країні нову податкову службу, з іншими пріоритетами, конструктивними підходами та готовністю до змін відповідно до потреб платників. Реформа – це, перш за все, зміна ідеології. Ми відійшли від позиції, нібито податкова забезпечує надходження до бюджету. ... ефективність податкової системи напряму пов'язана з добровільною сплатою податків» (Любченко, 2020)¹. Висловлена думка опосередковано вказує у перспективній політиці реформування податкової системи саме на превалювання поведінкових аспектів, врахування яких дозволить гармоніювати податкову систему від ланки платника до ефекту зростання обсягів наповнення бюджетів.

Кожен з наведених вище поглядів висвітлює пріоритети розвитку податкових систем різних держав. В Україні ж ситуація набула доволі складних обрисів, адже високий рівень корупційної складової і фіскалізації, а також небажання значної кількості платників переходити з тіньової площини в офіційну спонукають до пошуку таких векторів розвитку, які б дали змогу отримати потрібні для бюджету кошти без загострення наявних негативних моментів. І з даної позиції все актуальнішою є концентрація на поведінкових аспектах, використання яких надасть можливість гармонізувати податкову систему на умовах врахування інтересів платників з метою підвищення рівня її ефективності.

¹ Любченко О. Ефективність податкової системи напряму пов'язана з добровільною сплатою податків. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/oleksij-lyubchenko-efektivnist-podatkovoyi-sistemi-napryamu-povyazana-z-dobrovilnoyu-splatoyu-podatkov> (дата звернення 25.04.2021).

Методологія дослідження. Методичною та методологічною основою представлено дослідження стала сукупність методів наукового пізнання, що дали можливість системно підійти до реалізації поставлених завдань. Базисом дослідження стали основоположні аспекти теорії перспектив Д. Канемана й А. Тверські. Досягнуті результати дослідження стали можливими за рахунок використання низки загальнонаукових і специфічних методів. Так, за допомогою діалектичного методу було визначено та сформовано проблематику й окреслено об'єктно-предметну частину наукового пошуку. Теоретичне обґрунтування результатів дослідження й узагальнення висновків здійснювалися з використанням абстрактно-логічного методу. За допомогою економіко-статистичного й аналітичного методів проведено оцінку функціонування податкової системи України. Унаочнення цифрового матеріалу та відображення окремих теоретичних і практичних аспектів дослідження здійснено з використанням графоаналітичного методу.

Основні результати. Податок, як явище фінансово-економічної системи, виник раніше, ніж безпосереднє розуміння такої системи. Перші основи теорії і методології податків і податкової системи у сучасному її розумінні були закладені меркантилістами. При цьому розглядалися вони крізь призму перерозподілу доходів землевласників, акумульована частина яких забезпечувала країну фінансовими ресурсами, що в подальшому спрямовувалися на виконання державницьких функцій (Белова, 2012).

На даний час податки стали невід'ємною

складовою фінансово-економічної системи держави, а податкова система є одним з ключових чинників її сталого розвитку. Проте нині, під час перебігу пандемії, все частіше піднімається питання про перегляд цілей і умов функціонування податкових систем у нових умовах, а відтак і їх ефективності, що провадиться шляхом оцінки наявних результативних показників (табл. 1).

Трансформація структури податкових надходжень Зведеного бюджету України з 1992 р. до 2020 р. характеризується наступними показниками: абсолютна зміна частки непрямих податків і зборів у доходах Зведеного бюджету України зменшилася на 3,4%, а темп росту склав 93,8%; при цьому відносно прямих податків відзначається обернена тенденція: абсолютна позитивна зміна склала 3,4%, а темп росту зафіксувався на рівні 107,5%. Найвагомими негативні відхилення відзначаються відносно ПДВ (-13,1% абсолютної зміни та 73,0% темпу зростання) та податку на прибуток підприємств (-17,7% абсолютної зміни та 36,3% темпу зростання). Позитивні трансформації зафіксовано щодо податку на доходи фізичних осіб (12,5% абсолютної зміни та 83,3% темпу росту). Тобто в економіці України відзначається однозначне превалювання непрямих податків, що засвідчує високий рівень її фіскалізації. Водночас у Європейському Союзі маємо протилежну ситуацію: протягом 2005–2018 рр. у країнах-учасниках даного наддержавного об'єднання частка податків на споживання в середньому становила 28%, а 72% склали податки на працю та на капітал (Office of the European Union, 2020)¹.

Таблиця 1. Структура податкових надходжень Зведеного бюджету України у 1992 р. і 2020 р.
Table 1. The structure of tax revenues of the Consolidated Budget of Ukraine in 1992 and 2020

Вид податкового платежу	Структура податкових надходжень, %		Абсолютна зміна частки, %	Темп росту частки, %
	1992 рік	2020 рік		
Непрямі податки та збори:	54,8	51,4	-3,4	93,8
- ПДВ	48,6	35,5	-13,1	73,0
- акцизний податок	6,0	13,3	7,3	221,7
- мито	0,2	2,6	2,4	1300,0
Прямі податки та збори:	45,2	48,6	3,4	107,5
- податок на прибуток підприємств	27,8	10,1	-17,7	36,3
- податок на доходи фізичних осіб	15,0	27,5	12,5	183,3
- місцеві податки та збори	-	7,0	7,0	-
- рентні та ресурсні платежі	2,4	2,8	-0,4	116,7
- інші	-	1,2	1,2	-
Всього податкових надходжень	100	100	-	-

Джерело: узагальнено автором за даними Статистичного щорічника України, 1994², Ціна держави, 2020³

¹ Taxation Trends in the European Union, 2020 edition, Directorate-General for Taxation and Customs Union, European Commission, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2020. URL: https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/taxation_trends_report_2020.pdf (дата звернення 16.04.2021).

² Статистичний щорічник України за 1994 рік. Міністерство статистики України: Відповідальний за випуск В. В. Самченко. К.: Техніка, 1995. 519 с., с. 67.

³ Податкові надходження бюджету. Ціна держави. URL: <http://old.cost.ua/budget/revenue/> (дата звернення 24.03.2021).

Водночас створення сприятливого податкового мікроклімату, у вигляді зниженого чи пільгового оподаткування прибутку підприємств, звільнення від сплати податку на майно на певний період або знижене оподаткування заробітної плати, може залучити інвестиції в певні країни або регіони всередині країн (так звані особливі економічні зони) та створити необхідні передумови для сталого економічного зростання (Аскер А., 2020)¹.

Високий рівень фіскалізації, що проявляється за рахунок превалювання частки непрямих податків у доходах бюджетів, також

хологічного бажання уникнення втрат і мають наслідком зростання тіньового сектору економіки, появу прихованої зайнятості, посилення темпів трудової міграції, зниження рівень довіри населення до держави. Відтак маємо безпосередній причинно-наслідковий зв'язок «економічна політика ↔ економічна поведінка».

Відтак для створення передумов з формування потрібної державі та суспільству моделі поведінки платників податків слід враховувати низку факторів, що формують відповідну поведінку платників податків (рис. 1).

Рис. 1. Фактори впливу на економічну поведінку платників податків

Fig. 1. Factors influencing the behavior of taxpayers

Джерело: узагальнено за (Уолш, 2012)

свідчить про надлишковий податковий тягар, який відчувають не лише суб'єкти господарювання, а й громадяни. Тобто, як негативний ефект від функціонування податкової системи, маємо зниження купівельної та платоспроможності у платників податків, а також зростання випадків ухилення від оподаткування чи його уникнення. Дане прагнення цілком перебуває у площині поведінкових чинників, що формуються внаслідок пси-

Кожен з наведених на рис. 1 факторів спонукає платника податків до певної моделі поведінки. Так, ефект стримування, виразом якого є ризик виявлення податкових правопорушень і настання покарання, спонукає останнього до зваженої оцінки небезпек і втрат внаслідок ухилення від оподаткування чи навпаки – розуміння того, що отримані від порушень вигоди будуть більшими. Тобто, якщо понесені витрати будуть більшими за

¹ Asquer A. Can taxation change behaviour and influence business? Future Learn. URL: <https://www.futurelearn.com/info/courses/public-financial-management/0/steps/14711> (дата звернення 22.04.2021).

вигоди, платник схилитиметься до дотримання податкових норм, якщо ж вигоди переважатимуть – сформується чітке уявлення про доречність ігнорування встановлених нормативних обмежень.

Окремим цікавим і надважливим пунктом, що формується протягом тривалого часу, є норми поведінки. В даному випадку це є поєднання переконань індивідуальних, сформованих на основі досвіду окремої родини чи індивіда, і соціальних, які диктує суспільство, залежно від рівня його задоволення чи заперечення умов державного господарювання. При цьому доволі частими є випадки, коли норми індивідуальної поведінки підпорядковуються соціальним.

Наступний фактор – чесність і довіра до податкових органів – базується на функціонуванні останніх в межах жорсткого правового поля та на умовах безпечності справедливості. При цьому платники розглядають справедливість податкових органів з трьох позицій: розподілу, за якою оцінюється раціональність та обґрунтованість витрат з бюджету; процесуальності, що передбачає прозорі та відкриті взаємини між платниками податків й органами податкової служби; відплати, яка реалізується через справедливість застосування покарань (Уолш, 2012).

Найактивнішим і водночас найскладнішим є фактор складності податкової системи. Швидкість його дії пов'язана з ланцюгом «складність і незрозумілість → недовіра → ухилення». Тобто, якщо податки і норми їх функціонування та звітності будуть непрозорими та викликать у платників труднощі з розумінням це прирівнюватиметься до приховування інформації чи завуальованості з метою застосування несправедливих штрафів, а відтак провокуватиме недовіру та, як наслідок, – ухилення від оподаткування.

Саме тому, спираючись на наведені фактори впливу на поведінку платників податків, податкову систему слід будувати передусім з урахуванням їх очікувань і побажань. І саме зі взяттям до уваги тих чинників, що спонукають громадян до прийняття відповідних податкових рішень. До таких, зокрема, слід віднести наступні: уникнення втрат, інерція, визначеність, знижка, фреймінг, якоріння.

Бажання уникнення втрат завжди супроводжує рішення платників податків, адже при прийнятті рішень індивіди частіше орієнтуються на ризики, а не на потенційні переваги. Тому перспектива втрати може супроводжуватися емоцією, яка створює додаткову психологічну упередженість, та призвести до ірраціонального рішення, пов'язаного з уникненням сплати податків (Bailey & Kinerson, 2005). Інерція може мати в цілому позитивні для держави наслідки,

оскільки сприяє лояльності навіть всупереч незадоволення умовами оподаткування (Setha, Talwarb, Bhatiac, Saxenad, & Dhir, 2020). Визначеність умов оподаткування спонукає платника до прийняття раціональних рішень, в той час як нечіткі передумови сприяють зміні переваг й ірраціональній поведінці (Ramirez, Patrick A., Levine, Daniel S., 2013). Знижки, або податкове дисконтування, також мають визначальне значення для формування позитивного та правильного розуміння ролі податків у платників. Однак ефективним даний інструмент буде виключно за умов високого рівня вхідних доходних податкових потоків (Andersen, Harrison, Lau, & Rutström, 2014). Потужним фактором прийняття відповідних фінансових рішень є фреймінг, або встановлення певних обмежень платниками податків під час участі у процесі оподаткування. При цьому загалом поведінка платників, зумовлена відповідним фреймінгом, може мати як негативні, так і позитивні наслідки (Wahla, Akhtar, & Shah, 2019). І, мабуть, найбажаніший для держави ефект, якого можна досягнути відносно платників податків – позитивне та раціональне податкове якоріння: формування усталеного погляду та підходів, тобто суспільної думки, що полягає в активній участі в оподаткуванні. Водночас прийняття рішень платником не завжди відповідає раціональності й очікуваній ефективності, виявляючи при цьому певні поведінкові упередження, які, в більшості випадків, є протипродуктивними з фінансової точки зору (Zaiane, 2015).

Бажання уникнення втрат, а також охарактеризовані вище поведінкові аспекти функціонування податкової системи, є природними для людини економічної, адже люди не схильні ризикувати власними ресурсами, особливо якщо є високий рівень їхньої втрати. Як наслідок – рух таких суб'єктів в економічному просторі відбувається переважно по інерції, шляхом найменшого опору, що зводить можливості зміни поведінки до мінімуму. Водночас в кожному з індивідів присутня схильність переоцінювати власну значимість й обізнаність у прогнозуванні певної економічної ймовірності, що дає можливість коригувати визначеність певного моменту. І з даного ракурсу набуває ваги знижка – як потенційно привабливий інструмент легального зменшення суми витрат. Фреймінг за своєю суттю, є переважно психологічною маніпуляцією, що визначає межі втрат і вигод від певної дії, що встановлюються на рівні держави та податкових органів нормативними документами. Якоріння ж є фінальним фактором впливу на рішення платника податків, адже на цьому етапі відбувається узагальнення отриманої інформації

ції, зважування позитивних і негативних моментів, врахування власного досвіду та різних думок і ситуативних наслідків, що формують остаточний вигляд бажаної дії і прийняття рішення.

Коли індивідуальні поведінкові аспекти враховано та створено передумови для формування бажаної моделі поведінки, постає необхідність означення цілей податкової системи, бажаних ефектів від її функціонування та встановлення окремих поведінкових аспектів для їх досягнення (рис. 2).

З рис. 2 бачимо, що формування та реалізація на практиці податкової системи за допомогою механізмів функціонування окремих податків має на меті досягнення трьох базових, взаємодоповнюваних цілей: збільшення обсягів державних доходів за рахунок провадження оподаткування відповідно на умовах справедливості з метою формування бажаної поведінки платників податків.

Так, зростання обсягів доходів бюджету досягається за рахунок перекидання на платника виконання окремих бюджетних обов'язків, як-от включення в акциз на пальне – непрямий податок на споживання – вартості витрат на ремонт та утримання доріг. В Україні дана складова акцизного податку становила у 2019–2020 рр. понад 40% загального обсягу акумульованих коштів. Проте віднесення даного платежу до категорії

«податок», основною ознакою якого є відсутність цільового спрямування, не дає змогу прослідкувати, за якими напрямками насправді використовуються закумульовані кошти. Тому серед платників сформувався значний вотум недовіри відносно правильного розподілу коштів з бюджету, що однозначно спонукає їх до мінімізації податкових платежів.

Окремим болючим питанням для вітчизняної податкової системи є реалізація принципу справедливості в оподаткуванні. Слід зауважити, що на даний час податкова система України функціонує взагалі без будь-яких принципів, оскільки у Податковому кодексі України визначено виключно принципи податкового законодавства. До того ж тривалий час справедливість отожднювалася з рівністю, однак рівність перед оподаткуванням нині є скоріше організаційною умовою, що підкреслює необхідність виконання платниками їхнього обов'язку перед законом. Вираження рівності відбувалося шляхом запровадження та довгочасного функціонування у податкових системах багатьох країн світу пропорційних ставок податків, особливостями яких є встановлення однакової для всіх платників, видів й обсягів об'єкту оподаткування ставки податку. І саме ці рівні умови для всіх платників податків трактувалися як справедливість.

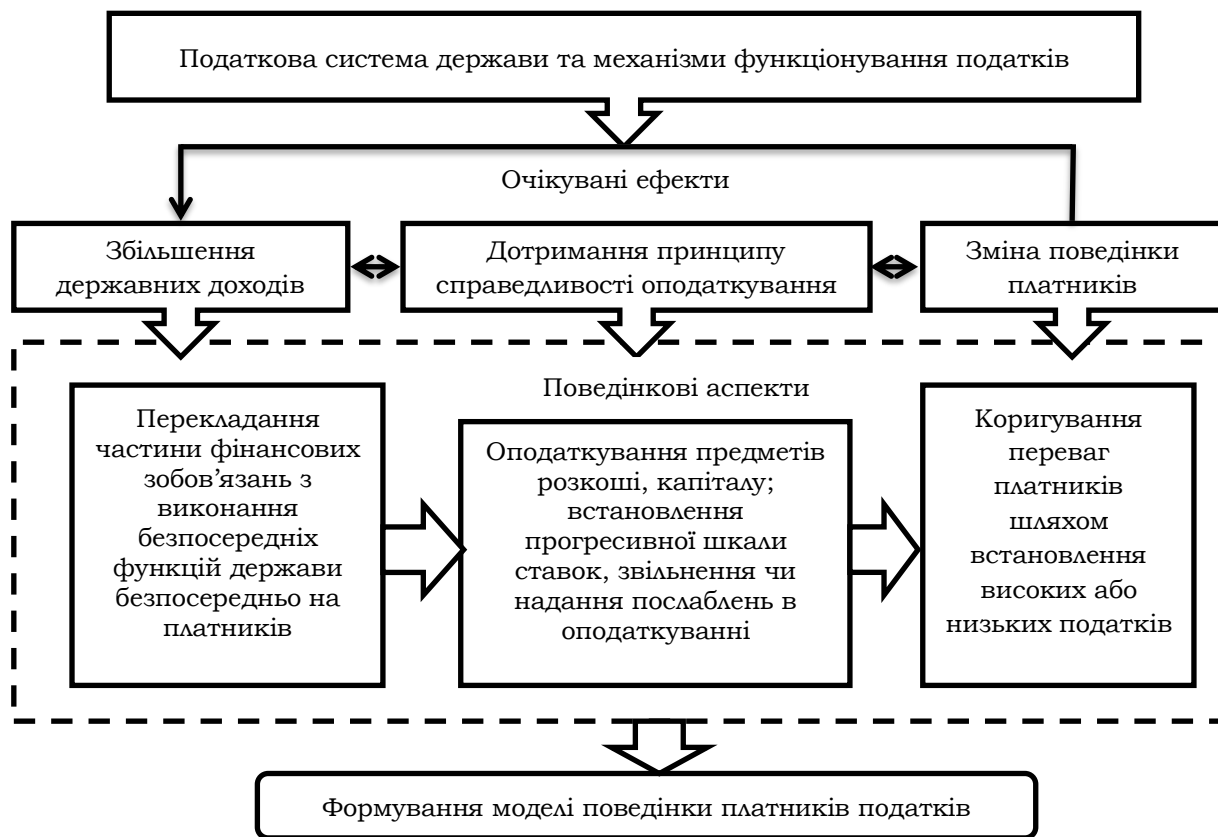

Рис. 2. Поведінкові аспекти, що сприяють досягненню бажаних податкових ефектів
 Fig. 2. Behavioral aspects that contribute to the desired tax effects

Однак пандемія COVID-19 змусила наукову спільноту переглянути поняття справедливості, звернувшись до його першопочаткового розуміння, що передбачає провадження оподаткування відповідно до можливостей платників. Відтак знову превалюють погляди, відповідно до яких справедливість повинна реалізовуватися у вигляді прогресивних ставок податків, формування низки послаблень для тих категорій, у яких менші можливості сплачувати податки чи, можливо, вони розвивають непопулярні сфери діяльності. Одним аспектом реалізації справедливості в оподаткуванні є встановлення податків на капітал і предмети розкоші. В Україні таким прототипом податку на розкіш є транспортний податок, яким оподатковуються окремі види легкових автомобілів, з випуску яких пройшло не більше п'яти років і вартість складає понад 375 мінімальних заробітних плат. Однак коло платників даного податку є занадто вузьким, а тому й ефективність його справляння є мізерною: у структурі доходів місцевих бюджетів, в сукупному по державі, частка даного податку у 2017–2019 рр. склала 0,05% (Бюджет України, 2019)¹ (Міністерство фінансів України, 2020). Тобто платники у загальній своїй чисельності не мають жодних підстав асоціювати даний податок з проявом справедливості. Також не існує у вітчизняній податковій системі і податку на капітал, хоча саме даний вид податків у країнах Європейського Союзу складає понад 20% структури бюджетів (Office of the European Union, 2020)².

Наступним поведінковим аспектом гармонізації податкової системи з метою формування є коректування вподобань платників у сфері провадження певного виду діяльності чи актуалізації життєвих цінностей шляхом варіювання системи високих і низьких податків. Тобто, з метою стимулювання непопулярної серед бізнесу чи занепадаючої галузі на провадження діяльності у даній сфері встановлюються знижені ставки податку, надаються численні податкові пільги і преференції тощо; або встановлюються вагомні послаблення в оподаткуванні, наприклад, багатодітних сімей чи дитячих будинків сімейного типу тощо. Такі дії, по суті, є маніпулятивними, однак вони не завдають шкоди жодній зі сторін, а лише дають можливість

простимулювати зважений розвиток економіки та сформувати систему моральних цінностей серед населення.

Крім вищезазначеного, варто також зауважити, що нині податкова система, для підвищення рівня її ефективності, має спиратися не лише на потенційно бажані та можливі поведінкові аспекти, а й мати на меті стимулюючу діяльність, а не фіскальну ціль.

Висновки. Акцентування саме на поведінкових аспектах оптимізації економічних процесів в цілому та податкової системи зокрема є наразі одним з найдієвіших аспектів гармонізації. Врахування очікувань платників під час перебігу реформ дозволяє сформулювати передумови не лише для ефективної податкової системи, а й для раціональної економічної поведінки.

Окремо слід зауважити, що створена модель економічної поведінки, навіть за умови коригування цілей і пріоритетів держави у податковій сфері, може поглибитися та залишитися незмінною протягом тривалого часу, якщо очікування платників не будуть враховуватися, а отримані ефекти не створять зрозумілої і прозорої системи розподілу закумуляованих у бюджеті податкових доходів.

Водночас опір саме на поведінкові аспекти дає можливість зміни не лише моделі поведінки, а й усієї економічної системи. Так, встановлення вищих ставок податків на визначені шкідливими товари чи послуги спонукатиме запобіганню їх масового споживання, а відтак – мінімізації шкоди для здоров'я населення та донесення до кожного платника його важливості. Саме такою, а не збільшення обсягів наповнення бюджету та покриття видатків, які незрозумілі платникам або щодо яких вони не відзначають якісно позитивних зрушень, має бути мета провадження оподаткування. Зростання обсягів акумулювання акцизного податку з палива, у який закладено кошти на утримання та реставрацію доріг, повинно мати результатом покращення їх стану, адже саме такий ефект очікують платники. Якщо ж його не спостерігається, їх поведінка змінюється на девіантну, що відображається у масових ухиленнях й уникненнях оподаткування. А відсутність пільг і стимулів посилює ефект несправедливості та формує колективну поведінку супротиву діючій економічній системі.

¹ Бюджет України 2019: статистичний щорічник. Міністерство фінансів України. Київ, 2020. URL: <https://mof.gov.ua/uk/statistichnij-zbirnik> (дата звернення 19.04.2021).

² Taxation Trends in the European Union, 2020 edition, Directorate-General for Taxation and Customs Union, European Commission, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2020. URL: https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/taxation_trends_report_2020.pdf (дата звернення 16.04.2021).

Література

1. Munteanu (Pila) M., Stanciu S. Comparative Aspects of Food Security in the Republic Of Moldova and Romania. Proceedings of the 33rd International Business Information Management Association Conference (IBIMA). *Vision 2020: Sustainable Economic Development and Application of Innovation Management*. 10–11 April 2019. Granada, Spain. P. 169–180.
2. Mathieu C., Sterdyniak H. What future for taxation in the EU? *Revue de l'OFCE*. 2015. Vol. 5, no. 141. Pp. 5–13. DOI: <https://doi.org/10.3917/reof.141.0005>.
3. Ярема Б., Ролько А. Сучасна податкова система України: проблеми та перспективи розвитку. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 34. С. 171–175.
4. Feldstein M. Effects of taxes on economic behavior. *National tax journal*. 2008. Vol. 61(1). Pp. 131–139.
5. Кос О. Е. Psychological Effects of Taxation on Taxpayers: A Field Study on Tax Avoidance and Tax Evasion. *Business and Economics Research Journal*. 2019. Vol. 10, no. 4. Pp. 1015–1027.
6. Blaufus K., Chirvi M., Huber H., Maiterth R., Sureth-Sloane C. Tax Misperception and its Effects on Decision Making – Literature Review and Behavioral Taxpayer Response Model. *European Accounting Review*. 2020. DOI: <https://doi.org/10.1080/09638180.2020.1852095>.
7. Slemrod J. Fixing the leak in Okun's bucket optimal tax progressivity when avoidance can be controlled. *Journal of Public Economics*. 1994. Vol. 55, Issue 1. Pp. 41–51.
8. Moore D., Slemrod J. B. Optimal Tax Systems with Endogenous Behavioral Biases. *Journal of Public Economics, Forthcoming*. 2021. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3401834>.
9. Белова И. А. Становление взглядов на роль налогов как инструмента фискальной политики. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2012. № 9 (263). С. 36–39.
10. Becker G. Crime and Punishment: An Economic Approach. *Journal of Political Economy*. 1968. Vol. 76, no. 2. Pp. 169–217.
11. Allingham M., Sandmo A. Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis. *Journal of Public Economics*. 1972. Vol. 1, no. 3–4. Pp. 323–338.
12. Wenzel M. Motivation or Rationalisation? Causal Relations between Ethics, Norms and Tax Compliance. *Journal of Economic Psychology*. 2005. Vol. 26, no. 4. Pp. 491–508.
13. Kirchler E. *The Economic Psychology of Tax Behaviour*. UK: Cambridge University Press, 2007.
14. Braithwaite V. *Defiance in Taxation and Governance: Resisting and Dismissing Authority in a Democracy*. UK, Cheltenham: Edward Elgar, 2009.
15. Delaney L., Harmon C. *Behavioural Economics and Taxation*, memo. Dublin: University College Dublin, 2009.
16. Талер Р., Санстейн К. Поштовх. Як допомогти людям зробити правильний вибір / пер. з англ. О. Захарченко. К. : Наш формат, 2017. 312 с.
17. Walsh K., Understanding Taxpayer Behaviour – New Opportunities for Tax Administration. *The Economic and Social Review*. 2012. Vol. 43, no. 3, Autumn. Pp. 451–475.
18. Bailey J. J., Kinerson C. Regret Avoidance and Risk Tolerance. *Financial Counseling and Planning*. 2005. Vol. 16(1). Pp. 23–28.
19. Setha H., Talwarb Sh., Bhatia A., Saxenad A., Dhir A. Consumer resistance and inertia of retail investors: Development of the resistance adoption inertia continuance (RAIC) framework. *Journal of Retailing and Consumer Services*. 2020. Vol. 55, July. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2020.102071102071>.
20. Ramirez P. A., Levine D. S. A Review of the Certainty Effect and Influence of Information Processing. *Economics Discussion Papers*. 2013. No. 2013-47. Kiel Institute for the World Economy. URL: <http://www.economics-ejournal.org/economics/discussionpapers/2013-47> (дата звернення: 19.04.2021).
21. Andersen S., Harrison G. W., Lau M. I., Rutström E. E. Discounting behavior: A reconsideration. *European Economic Review*. 2014. Vol. 71, October. Pp. 15–33.
22. Wahla K. U. R., Akhtar H., Shah S. Z. A. Framing Effect and Financial Wellbeing: Role of Investment Behaviors as Mediator. *Review of Economics and Development Studies*. 2019. Vol. 5(2). Pp. 343–354.
23. Zaiane S. Behavioral biases of individual investors: the effect of anchoring. *Eurasian Journal of Social Sciences*. 2015. Vol. 3(1). Pp. 13–19 DOI: <https://doi.org/10.15604/ejss.2015.03.01.002>.

References

1. Munteanu (Pila), M., & Stanciu, S. (2019). Comparative Aspects of Food Security in the Republic Of Moldova and Romania. Proceedings of the 33rd International Business Information Management Association Conference (IBIMA). *Vision 2020: Sustainable Economic Development and Application of Innovation Management*. 10–11 April. Granada, Spain. P. 169–180.
2. Mathieu, C., & Sterdyniak, H. (2015). What future for taxation in the EU? *Revue de l'OFCE*, 2015/5 (141), 5–13. doi: <https://doi.org/10.3917/reof.141.0005>.
3. Yarema, B., & Rolko, A. (2018). Modern tax system of Ukraine: problems and prospects. *Black Sea Economic Studies*, 34, 171–175. (in Ukrainian)
4. Feldstein, M. (2008). Effects of taxes on economic behavior. *National tax journal*, 61(1), 131–139.

5. Koc, O. E. (2019). Psychological Effects of Taxation on Taxpayers: A Field Study on Tax Avoidance and Tax Evasion. *Business and Economics Research Journal*, 10(4), 1015-1027.
6. Blaufus, K., Chirvi, M., Huber, H., Maiterth, R., & Sureth-Sloane, C. (2020). Tax Misperception and its Effects on Decision Making – Literature Review and Behavioral Taxpayer Response Model, *European Accounting Review*. doi: <https://doi.org/10.1080/09638180.2020.1852095>.
7. Slemrod, J. (1994). Fixing the leak in Okun's bucket optimal tax progressivity when avoidance can be controlled. *Journal of Public Economics*, 55(1), September 1994, 41-51.
8. Moore, D., & Slemrod, J. B. (2021). Optimal Tax Systems with Endogenous Behavioral Biases. *Journal of Public Economics, Forthcoming*. doi: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3401834>.
9. Belova, I. A. (2012). Formation of views on the role of taxes as an instrument of fiscal policy. *Bulletin of Chelyabinsk State University*, 9(263), 36-39. (in Russian)
10. Becker, G. (1968). Crime and Punishment: An Economic Approach. *Journal of Political Economy*, 76(2), 169-217.
11. Allingham, M., & Sandmo, A. (1972). Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis. *Journal of Public Economics*, 1(3-4), 323-338.
12. Wenzel, M. (2005). Motivation or Rationalisation? Causal Relations between Ethics, Norms and Tax Compliance. *Journal of Economic Psychology*, 26(4), 491-508.
13. Kirchler, E. (2007). *The Economic Psychology of Tax Behaviour*. UK: Cambridge University Press.
14. Braithwaite, V. (2009). *Defiance in Taxation and Governance: Resisting and Dismissing Authority in a Democracy*. UK, Cheltenham: Edward Elgar.
15. Delaney, L., Harmon, C. (2009). *Behavioural Economics and Taxation*, memo. Dublin: University College Dublin.
16. Thaler, R., & Sunstein, K. (2017). *Nudge. Improving Decisions About Health, Wealth and Happiness* / trans. from English O. Zakharchenko. K.: Nash format. (in Ukrainian)
17. Walsh, K. (2012). Understanding Taxpayer Behaviour – New Opportunities for Tax Administration. *The Economic and Social Review*, 43(3), Autumn, 451-475.
18. Bailey, J. J., & Kinerson, C. (2005). Regret Avoidance and Risk Tolerance. *Financial Counseling and Planning*, 16(1), 23-28.
19. Setha, H., Talwarb, Sh., Bhatia, A., Saxenad, A., & Dhir, A. (2020). Consumer resistance and inertia of retail investors: Development of the resistance adoption inertia continuance (RAIC) framework. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 55, July. doi: <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2020.102071>.
20. Ramirez, P. A., & Levine, D. S. (2013). A Review of the Certainty Effect and Influence of Information Processing. *Economics Discussion Papers, 2013-47*, Kiel Institute for the World Economy. Retrieved from <http://www.economics-ejournal.org/economics/discussionpapers/2013-47>.
21. Andersen, S., Harrison, G. W., Lau, M. I., & Rutström, E. E. (2014). Discounting behavior: A reconsideration. *European Economic Review*, 71, October 2014, 15-33.
22. Wahla, K. U. R., Akhtar, H., & Shah, S. Z. A. (2019). Framing Effect and Financial Wellbeing: Role of Investment Behaviors as Mediator. *Review of Economics and Development Studies*, 5(2), 343-354.
23. Zaiane, S. (2015). Behavioral biases of individual investors: the effect of anchoring. *Eurasian Journal of Social Sciences*, 3(1), 13-19. doi: <https://doi.org/10.15604/ejss.2015.03.01.002>.

Стаття надійшла до редакції 29.04.2021 р.
Стаття прийнята 27.05.2021 р.